

Міждисциплінарна методологія: базові принципи

Філіпенко А.С., д.е.н., професор

професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Коротка історична довідка.

Існують різні підходи і твердження щодо зародження крос-дисциплінарних (міждисциплінарних¹) досліджень.

У гуманітарній сфері (мова, література, право, історія, філософія, археологія, релігія, етика, теорія мистецтва та ін.) міждисциплінарні дослідження, на думку М. Маккеона, були започатковані в епоху просвітництва XVIII ст. французькими енциклопедистами.

Р. Фродеман називає період між 1870 та 1910 рр., під час якого виникло 20-25 нових дисциплін, між якими відбувалася міждисциплінарна взаємодія. Окремі автори ідентифікують цей період як другу глобальну наукову революцію.

У галузі природничих наук дослідники історії розвитку крос-дисциплінарності початковим етапом виникнення даного терміну та створення відповідних організаційних форм здійснення наукових досліджень називають американські університети початку XX століття.

Ідеться про біофізику, фізичну хімію, хімічну інженерію. Інший напрям даного періоду стосувався, з одного боку, радіаційних наук, які об'єднували елементи фізики, хімії, біології, медицини, інженерії.

З іншого боку, розвиток кібернетики відбувався на основі поєднання електроніки, теорії ігор, логіки, нейронаук, психології, філософії та ін. Велика увага приділялася такому виду досліджень фундацією Рокфеллера.

Астрофізичні дослідження міждисциплінарного характеру публікувалися в наукових доповідях «Синтез елементів в зірках», де пояснювалося формування важких елементів у зоряних глибинах.

У Каліфорнійському університеті (Берклі) в лабораторії радіаційних досліджень та в проекті «Астрономічні та космічні дослідження» на міждисциплінарній основі розроблялися шляхи підвищення ефективності наукових результатів у даних галузях.

Передумови та головні підходи в крос-дисциплінарних дослідженнях.

¹ Міждисциплінарність вживається в широкому та вузькому значеннях; у широкому значенні - включає в себе мультидисциплінарність та трансдисциплінарність; у вузькому - власне міждисциплінарність

Основними факторами розвитку міждисциплінарності в науці та освіті є:

- іманентна складність (комплексність) природи і суспільства;
- потреба у дослідженні проблем і питань, які неможливо здійснити в рамках окремих дисциплін;
- необхідність вирішення соціальних проблем національного і глобального характеру;
- суперечливий розвиток нових технологій (цифрових).

У сучасних крос-дисциплінарних дослідженнях існують три підходи: мультидисциплінарний, міждисциплінарний та трансдисциплінарний.

Мультидисциплінарність означає, що точки зору на спільну проблему двох дисциплін *A* та *B* розглядаються одночасно, однак не інтегруються.

Зв'язок між дисциплінами ситуативний, відсутня спільно визначена матриця, предмети не змінюються та не удосконалюються.

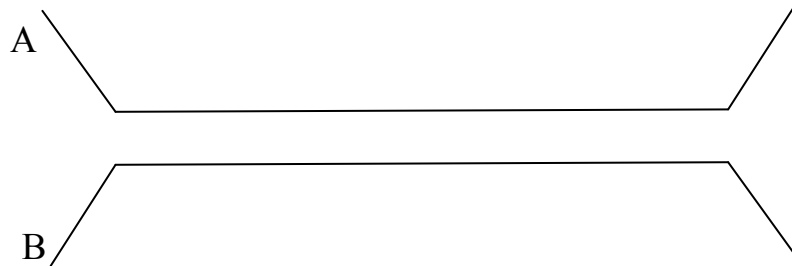

Рис. 1. Мультидисциплінарний підхід до наукових досліджень

За міждисциплінарного підходу точки зору на спільну проблему двох дисциплін *A* та *B* інтегруються (поєднуються) для отримання більш узагальненого розуміння. У широкому значенні міждисциплінарність передбачає взаємну інтеграцію організаційних концепцій, методологічних процедур, епістемології, термінології, даних та організації досліджень і навчання.

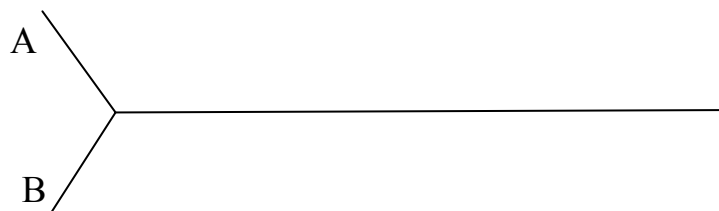

Рис. 2. Міждисциплінарний підхід до наукових досліджень

Метою трансдисциплінарності є вивчення сучасного світу на основі єдності знань та вирішення мега- і комплексних проблем, спираючись на

концептуальні засади різних дисциплін та зацікавлених сторін неакадемічного профілю (стейкхолдерів) і беручи за основу одну пріоритетну теорію. На відміну від інтеграції дисциплін, тут відбувається синтез різноманітних знань з потенційною можливістю переходу до нової якості, зародження нового наукового напрямку чи наукової дисципліни.

Порівняльна характеристика мультидисциплінарності, міждисциплінарності та трансдисциплінарності.

Таблиця 1.

Основні риси мультидисциплінарності, міждисциплінарності та трансдисциплінарності

Мультидисциплінарність	Міждисциплінарність	Трансдисциплінарність
Зіставлення	Взаємодія	Перехід до нової якості
Послідовність	Інтеграція	Наступальність
Координація	Фокусування	Трансформація
	Поєднання	
	Сполучення	

Джерело: The Oxford Handbook of Interdisciplinarity. Second Edition / Editor-in-chief R. Frodeman. Associate editors J. T. Klein and R. C. S. Pacheco. – Oxford University Press, 2017, p. 2

Основний наголос у міждисциплінарних дослідженнях робиться на отриманні нового, якісно вищого знання у порівнянні з попереднім. Епістемологічні виміри міждисциплінарності набувають вирішального значення в процесі утвердження нових підходів у навчанні та в наукових дослідженнях.

Таблиця 2.

Головні епістемологічні цінності міждисциплінарності та їхнє значення в оцінці досліджень

	Широта	Інтеграція	Трансформація
Додана вартість	Розширений репертуар спеціальної експертизи	Майбутній синтез	Трансформація до спеціалізованого світогляду
Пояснення	Різні дисципліни	Інтегративний контекст дослідження	Гібридні спільноти, майбутні генерації
Оціночні акценти	Управління диверсифікацією	Спеціальні інтегративні	Креативність, оновлення структури знань

		стандарти	
Епістемологічні стандарти	Комбінація стандартів різних дисциплін	Інтеграційний процес	Проактивні, нові стандарти
Політика включення	Структурна гнучкість в оцінковому процесі	Система самооцінки	Нове спрямування наукового продукту
Прибічники	Академічні організації, соціологи науки	Проблемно орієнтовані організації, практики і теоретики	Університетські реформи, антидисциплінарні рухи
Опоненти	Посилення бюрократії, відсутність спільноти	Інституційний ізоморфізм дисциплін включно з обмеженнями	Епістемологічна анархія, відсутність прогресу

Джерело: Ibidem, p.500.

Отже, між дисциплінарність має три ціннісні виміри: широту, інтеграцію та трансформацію.

Широта включає в себе кількісні та якісні показники.

З одного боку, йдеться про набір взаємодіючих дисциплін, з іншого боку – про спільні теоретико-методологічні підходи, об'єкт дослідження, креативність наукової групи, поділ праці між її членами, відповідність отриманих результатів якісним стандартам тощо.

Успіх досягається за умов координації, співпраці й обміну. Інтелектуальна міждисциплінарна взаємодія сприяє формуванню самореферентних (самовизначених), монолітних структур.

Вагому роль відіграє оцінка наукового проекту неупередженими, незалежними експертами.

Інтеграція (синтез) у першому наближенні передбачає краще бачення та більший успіх у вирішенні проблем.

Вона являє собою комплексний процес застосування спеціальних концепцій, механізмів та експертиз, які не зводяться до компонентів окремих дисциплін (системний принцип).

Водночас, слід брати до уваги:

- по-перше, можливу концептуальну несумісність дисциплін;

- по-друге, інтеграція не завжди є метою міждисциплінарних досліджень за умов досягнення інтелектуального синтезу в окремій предметній області;
- по-третє, ідея інтеграції не враховує того факту, що знання, створене в різних концептуальних сферах (парадигмах), буває несумірним(неспівмірним).

Третя епістемологічна риса (цінність) міждисциплінарності полягає в її здатності (потенціалі) до трансформації старих теорій, старого, догматизованого знання.

Водночас, трансформаційні знання є, з одного боку, інформацією про чинні знання та про вікно можливостей щодо отримання нового знання – з іншого. Трансформаційне знання відповідає на питання про те, як правовими, технічними, економічними, культурними та іншими засобами досягти поставлених цілей.

У крос-дисциплінарних дослідженнях розрізняють також інструментальну та критичну методологію.

Інструментальна методологія спрямована на вирішення завдань конкретної дисципліни чи низки споріднених дисциплін.

У 80-і роки ХХ ст. такими були комп'ютеризація, біотехнологія і біомедицина, високі технології тощо.

Критична міждисциплінарність зосереджена на домінантних структурах знань і освіти з метою їхньої трансформації.

Нова (критична) міждисциплінарність у галузі гуманітарних і культурних студій оперує такими фразами, як «*пост-*», «*не-*», «*анти-*», «*дедисциплінарність*».

На факультетах гуманітарних і соціальних наук США на міждисциплінарній хвилі здійснюється деконструкція дисциплінарного знання та його кордонів, запроваджується нова епістемологія, провідного значення набуває трансдисциплінарність.

Однак представники різних дисциплін працюють незалежно задля розробки та застосування концептуальних рамок, теорій, методів, показників, що синтезуються, та розширюють попередні підходи монодисциплін, які дозволяють вирішувати нові наукові проблеми.

Крайні погляди обстоюють концепцію антидисциплінарності.

Зокрема, канадський дослідник Дж. Віккерс наводить приклади антидисциплінарних студій: *жіноцтво, національне походження, культурні комунікації, регіоналізм, урбанізація, довкілля*. Трансдисциплінарність називають ще постнормальною наукою.

У системі трансдисциплінарності виділяють 4 головні тренди.

1. Перший базується на сучасній версії епістемологічних пошуків системної інтеграції знання, коріння якої сягає Давньої Греції,

середньовічного християнства, принципів універсальної причинності епохи Просвітництва, гегелівської філософії, уніфікованої фізичної теорії тощо.

2. Другий тренд відштовхується від синтетичної парадигми постмодерністського змісту. Яскравим прикладом є американські дослідження початку XXI ст. проблем раку, за яких створені методологічні і теоретичні рамки аналізу соціальних, економічних, політичних, екологічних та інституційних факторів, що впливають на здоров'я.

3. Третя тенденція впливає з критичного напрямку міждисциплінарних досліджень, розглядаючи трансдисциплінарність не тільки як перехід до нової якості, а й подолання чинних дисциплінарних кордонів (трансгресія).

4. Четвертий тренд спричинений концепцією постнормальної науки та «Другим методом» отримання знань», що ґрунтується на принципах логіки, кібернетики, загальної теорії систем, структуралізму, організаційної теорії.

Другому методу отримання знань притаманні комплексність, нелінійність, гетерогенність та ін. Такі знання передбачають публічні дискусії за участю стейкхолдерів (*agoraofpublicdebate*) з метою отримання «надійних наукових знань», «соціально здорових знань».

Міждисциплінарність в гуманітарних науках XXI ст. демонструє такі тенденції:

- критичне відношення до дисциплін як окремих сфер;
- стирання кордонів між гуманітарними та соціальними науками, формування «*неясного жанру*», «*подорожуючих концепцій*»;
- перехід від одиничності, неподільності знання і культури до узагальнюючих, об'єднуваних стратегій в рамках різних контекстів;
- розвиток трансдисциплінарності та підприємництва в гуманітарній сфері, де гуманітарій працює в реальному часі з партнерами поза межами академічної установи.

У гуманітарних науках виділяють також проблемно-орієнтовані методи освіти та досліджень, до яких відносяться і міжнародні відносини, дипломатія, зовнішня політика.

Навчальні плани, як правило, в таких закладах, у тому числі в Інституті міжнародних відносин КНУ ім. Т. Шевченка, мають міждисциплінарний характер.

Однією з головних форм наукових досліджень в інституціях міжнародного профілю називають “thinktanks”.

Висновки.

У методологічному плані усі три головні підходи крос-дисциплінарності (мультидисциплінарність, міждисциплінарність та трансдисциплінарність) пояснюються (об'єднуються) під спільним знаменником основних принципів філософії науки:

- основою міждисциплінарної взаємодії є наукова картина світу, яка формує цілісний образ Всесвіту та взаємодію його неорганічної, органічної та соціальної складових;

- зазначене дозволяє встановити схожість предметних сфер різних наук та обґрунтувати трансляцію знань із однієї науки в іншу, здійснити обмін парадигмальними установками;

- міждисциплінарний обмін, інтеграція сприяють отриманню нових фундаментальних результатів, які включаються в загальнонаукову картину світу;

- теорії є основним змістом науки. Зріла наука в ідеальному випадку одну ясну ідентифіковану теорію, яка пояснює всі феномени в своїй сфері;

- наука може продукувати різні теорії в різних підгалузях, але інтегральна (*загальна*) наукова мета полягає в об'єднанні таких теорій у рамках спільної системи наукових координат;

- використовуючи логіку, пояснення та підтвердження, формулюють універсальні загальні принципи щодо всіх наукових сфер.